

Universitat de Lleida
Departament d'Història

AJUNTAMENT D'ALGUAIRE
PATRONAT MUNICIPAL
«JOSEP LLADONOSA I PUJOL»

RECS HISTÒRICS: PAGESIA, HISTÒRIA I PATRIMONI IX CONGRÉS SOBRE SISTEMES AGRARIS, ORGANITZACIÓ SOCIAL I PODER LOCAL

Alguaire, 20 a 22 d'octubre de 2016

<http://www.sistemesagraris.udl.cat>

Ajuts

Universitat de Lleida

Vicerectorat de Recerca i Innovació

Col·laboren

Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura.

Consell Comarcal del Segrià

La Paeria. Ajuntament de Lleida.

Generalitat de Catalunya. Departament d'Agricultura, Ramaderia i Pesca.

ELS CANALS D'URGELL. PATRIMONI MATERIAL I IMMATERIAL
DE LA GENT DE LA PLANA

Maribel Pedrol i Esteve

Sessió 3

ELS CANALS D'URGELL. PATRIMONI MATERIAL I IMMATERIAL DE LA GENT DE LA PLANA

Maribel Pedrol i Esteve

Historiadora i gestora cultural

C. Barcelona, 2 B, 25610 Os de Balaguer

maribelpedrolesteve@yahoo.es

RESUM:

Els canals d'Urgell són una infraestructura hidràulica construïda a la segona meitat del segle XIX que canvien la fisonomia del paisatge de la plana i la manera de ser de les persones que l'habiten. Endegar el projecte no va ser fàcil, com tampoc ho va ser començar les obres i aprendre a fer servir el recurs.

Hi van haver dos agents implicats en el procés. El primer d'ells va ser la Sociedad Anónima Canal de Urgel, la companyia privada que guanyà la concessió de la construcció i la gestió de la infraestructura els primers 99 anys de funcionament; i el segon agent implicat fou el país Regant, qui s'havia d'ocupar d'aprendre a utilitzar el recurs que li facilitava la companyia per transformar el territori i que el 1965 va passar a ser el concessionari de l'aigua i començar a gestionar el recurs.

La construcció dels canals i la instauració del regadiu al territori ens ha deixat tota una sèrie d'infraestructures hidràuliques, arquitectòniques i paisatgístiques que constitueixen un ric patrimoni material que val la pena de conservar i estudiar perquè expliquen qui som i perquè som. I per altra banda hi ha tota una sèrie de comportaments, maneres de fer, de treballar i expressions orals que constitueixen un ric patrimoni immaterial del que realment el territori no n'acaba de ser del tot conscient.

PARAULES CLAU

Canal d'Urgell, Sociedad Anónima, patrimoni, País Regant, infraestructures hidràuliques.

1. ELS ANTECEDENTS

Les ganes de portar l'aigua a les terres deprimides de l'interior de Catalunya eren sentides des de feia molt de temps. Ja des de 1346 i fins el 1852, data en que s'aprovà per Reial Decret, la concessió de la construcció del canal que coneixem avui en dia, es redactaren 16 projectes per a la construcció del canal que havia de canviar la fisonomia de la plana interior de Catalunya tal com mostra Mateu¹.

EIX CRONOLÒGIC	IMPULSORS	PROJECTISTA	OBRA	MOTIU DEL FRACÀS
1346	Comunitat urgellenca Comte Jaume d'Urgell	Guillem Catà	Sèquia nova	Desconegut
Segle XVI	Carles V (1506) i Felip II (1554)	Joan Guimerà i Martí Joan Franquesa	Sèquia nova	La ciutat de Lleida, els perceptors de delmes i interessos econòmics contraposats
1589-1600	Consell de Cent de Barcelona i Comunitat Urgellenca	Desconegut	Sèquia nova	Misèria i pesta
1614-1726	Felip V i Comunitat Urgellenca	Desconegut	Sèquia de regatge i navegació Presa a Àger	Problemes financers i negativa dels nobles, eclesiàstics i ciutadans de Barcelona
1737	Felip V	Enginyers reials	Presa a Oliana	Desconegut
1749-1755	Marquès de Puerto Nuevo	Enginyer Bernardo Lana	Presa principal a Tiurana i Auxiliar a Camarasa	Regatges com a perjudicials per la salut
1765	Junta de comerç de Barcelona	Arquitectes Pere Llopart i Tomàs Desprat	Canal de regatge i navegació	La noblesa no hi dóna suport
1769-1770	Junta de comerç de Barcelona	Arquitecte Joan Cherta	Presa a Àger	Negativa de la pròpia Junta de comerç
1779-1786	Junta de comerç de Barcelona i Amics del País	Salvador Reguart, Joan Soler Faneca i Tomàs Soler	Canal de regatge i navegació.	Guerres (Anglaterra i França, revolució francesa,

¹ DD.AA (2012): "El tresor dels Canals d'Urgell", Pagès Editors, Lleida, pàg. 42

	de Tàrraga	Ferrer	Presa a Oliana + canal auxiliar	independència...)
1816	Junta de comerç de Barcelona i Comunitat Urgellenca	Tomàs Soler Ferrer	Canal de regatge i navegació. Inici obres a la Sentiu	Problemes tècnics i financers
1825	Diputació de Lleida i Junta de Comerç de Barcelona	Antoni Cellès	Canal de regatge. Presa d'aigües al Tossal. Inici obres	Primera guerra Carlina
1842	Diputació de Lleida i Junta de Propietaris Urgellencs	Antoni Cellès	Canal de regatge. Presa d'aigües al Tossal	1843. Esdeveniments polítics (Espartero, Prim...)
1847	Empresaris: J.Ceriola, J. Salamanca i G. Remisa	Pere Andrés Puigdollers i Constantí de Ardanç	Projecte similar a l'anterior	Mort de G. Remisa i caducitat de la concessió
1851	J. Ferrer i Valls i Junta de propietaris d'Urgell	Pere Andrés Puigdollers	Projecte similar a l'anterior	Incompliment de la normativa i caducitat de la concessió
1852	Girona Germans Clavé i Cia	Pere Andrés Puidollers	Nous estudis de terreny però projecte igual que l'anterior	Traspàs de la concessió el 05/03/1853
1853	SA Canal de Urgel	Domingo Cardenal	Inici del canal al Tossal i resclosa a la Llenguadera	

Només la tasca d'impulsar el projecte ja comportava problemes i dur-lo a terme podem considerar-ho tot una proesa. Els apunts de Domingo Cardenal (Cardenal, 1901) i els estudis d'en Jaume Mateu (Mateu, 2000) ens mostren les múltiples dificultats per les quals hagueren de fer front els primers impulsors de la futura infraestructura hidràulica que havia d'irrigar la plana deprimida del que avui en dia coneixem com els Canals d'Urgell.

Les causes i els motius de l'oblit o del fracàs dels primers 15 projectes les podem englobar en problemes polítics, en problemes econòmics derivats dels problemes tècnics, en les guerres i també en la desconfiança dels propis habitants de la zona.

Arribats al segle XIX, una injecció de capital a través de promotors privats fa que el projecte de Pere Andrés Puigdollers pugui tirar endavant. Un projecte redactat el 1948 que veu la llum i s'inicia quan una de les empreses de Manel Girona, Germans Girona, Clavé i Cia guanya la concessió de la construcció del Canal d'Urgell.

La concessió que els Germans Girona van obtenir el 3 de novembre de 1852, abans del traspàs de la concessió de construcció, comprenia el dret a utilitzar 33 m³/s d'aigua del riu Segre per al reg de 90.000 ha durant 99 anys, a partir dels quals la infraestructura passaria a l'Estat en perfectes condicions. Uns mesos més tard, el 5 de març de 1853, vista la magnitud de l'obra i del gran, per no dir immens, capital que era necessari per tirar-la endavant, Girona Germans, Clavé i Cia va traspasar la concessió a una altra empresa. Fou Sociedad Anónima Canal de Urgel SA qui es feu càrrec de tota la construcció i un cop acabada l'obra s'encarregava d'administrar la seva explotació durant els 99 anys pactats. Aquest traspàs de la concessió fou definitivament aprovat via Reial Decret el 28 de desembre de 1853.

Aquella SA continuava estant liderada per Manel Girona com a representant de Germans Girona per poder-se reservar la construcció del canal principal (sense les complicacions que representaven la construcció dels túnels i de les sèquies i, l'expropiació dels terrenys) i el Banc de Barcelona íntimament lligat a Manel Girona (Junqueras, 2004), i que actuava com a caixer del projecte i permetia poder generar accions i obligacions per captar capital de fora que permetés finançar el projecte de la construcció del Canal d'Urgell.

En definitiva, va ser la burgesia catalana² la que va aportar el capital necessari, 32.000.000 rals segons el pressupost inicial, per dur a terme la construcció de la canalització que havia de canviar el panorama i fesomia d'aquell clot deprimat i sec i que serviria per començar la revolució agrària a Catalunya.

La construcció de l'infraestructura i la posterior transformació del territori de secà a regadiu no va ser fàcil. Per una banda les dificultats de la construcció foren degudes a problemes econòmics resultants de la mala gestió duta a terme per la SA Canal de Urgel³, i per altra banda les dificultats del territori per adaptar i desenvolupar-se en el regadiu⁴ estaven relacionats i estretament vinculats amb la manca de coneixements sobre els regs per part del país regant, qui era el responsable últim de dur a terme la transformació del territori.

² Vegeu taula dels accionistes fundadors de la SA Canal de Urgel al llibre de Mateu, J. (2000) "L'enginyer Domingo Cardenal (1825 – 1901) Entre la pagesia de Ponent i la burgesia de Barcelona", Pagès Editors, Lleida, pàg. 55

³ Cardenal Gandasegui, D. (1901): "Memòria de la Sociedad Anónima Canal de Urgel. Apuntes Históricas de la misma. Antes durante y después de la construcción de las obras", Tipografía de la casa provincial de Caridad, Barcelona, pàg. 10-16.

⁴ Pedrol, M i Porta, J. (2014): "Effects of irrigation canals on the sustainability of the irrigated area. Learning from the past from the canal d'Urgell irrigated area", Congress on industrial & agricultural Canals, Lleida.

2. ELS PROBLEMES

Tot i que el projecte de construcció, de 1848, era de Pere Andrés Puigdollers, no va ser ell el responsable de la direcció de l'obra. En aquell temps estava treballant en la construcció de la línia de ferrocarril Barcelona – Lleida -Saragossa⁵ i fou ell mateix qui va proposar a la Sociedad Anónima la contractació del que havia estat un dels seus alumnes més avantatjats, Domingo Cardenal i Gandassegui, qui s'incorpora a la direcció de l'obra el mateix any que s'havien de començar les obres, el 1853.

Aquell projecte ja va tenir problemes fins hi tot abans de l'inici de la seva construcció⁶. Primer, els econòmics⁷. Domingo Cardenal un cop contractat com a director d'obres i enginyer principal encarregat de la construcció de l'infraestructura se n'adona que pel cap baix el projecte abans de començar-lo ja pateix dues deficiències. La primera que el capital inicial amb que s'ha constituït la Sociedad, i que prové del pressupost acceptat per l'Estat Central, és un 50% inferior als costos reals del que ell preveu que constarà el canal d'Urgell. I la segona, que les infraestructures projectades no són suficients per començar l'irrigació del territori un cop enllestida la seva construcció ja que el projecte només contemplava la construcció del Canal Principal sense tenir en compte les sèquies de distribució. I per si això no fos poc, en segon terme es van trobar amb la problemàtica social en la que sempre es van trobar envoltats els projectes de construcció de la infraestructura. Tots aquells problemes derivats de les oposicions, tant de la població del mateix territori -la gran majoria de les poblacions que tocaven al Segre i formaven part del nou canal creien que els minvaria el cabal del riu que utilitzaven des de temps ancestrals i veien perillar la continuïtat dels molins i els regs històrics- com de les comarques limítrofs -que veien perillar els guanys futurs provinents de les seves migrades collites que no podrien competir amb les futures collites del territori regat, eren part responsable de l'endarreriment dels inicis de l'obra.

La gran tasca del nou enginyer va consistir en redactar un nou projecte totalment rectificat i on la construcció del canal es valorava en 57.642.695'17 rals. Aquest nou preu evidenciava el gran problema financer amb el que es trobava la companyia, la falta de capital real per poder afrontar no només la construcció del canal principal, sinó tot allò necessari per la construcció, funcionament i explotació de l'obra i que no s'havia tingut en compte fins el moment. Això era, el cost de l'expropiació dels terrenys, les

⁵ Es per aquest motiu que a l'Arxiu Comarcal del Pla d'Urgell en les carpetes que va rebre de la CGRCU es troba molta informació gràfica de la línia de ferrocarril Saragossa-Lleida, com plànols de les estacions i altres edificacions del ferrocarril.

⁶ Ramon Muñoz, J.M. (2004). "L'agricultura de regadiu a la Catalunya contemporània: els canals d'Urgell 1860 – 1960", Universitat Pompeu Fabra, Barcelona, pàg. 42 i 43

⁷ Cardenal Gandassegui, D. (1901) "Memòria de la Sociedad Anónima Canal de Urgel. Apuntes Históricas de la misma. Antes, durante i después de la construcción de las obras". Tipografía de la casa provincial de caridad, Bcelona, pàg, 10

obres complementàries al canal principal, les quatre sèquies de distribució, l'estudi i establiment dels regs, despeses vàries relacionades amb l'administració, la inspecció i la secció facultativa i els interessos dels crèdits demanats fins a 31 de desembre de 1861, en total 93.132,695 rals. Aquesta xifra representava que la companyia tenia un dèficit real que necessitava solucionar⁸.

COSTOS REALS DEL CANAL		DINERS REALS DE LA SA CANAL URGEL	
Canal principal	57.642.695 rals	Accions emeses el 1853	32.000.000 rals
Expropiacions	3.500.000 rals	Ampliació capital Llei d'auxili de 25/04/1856	10.500.000 rals
Obres complementàries	1.415.000 rals	Ampliació capital Llei d'auxili de 12/06/1859	6.000.000 rals
4 sèquies de distribució	9.500.000 rals	Obligacions hipotecàries (líquid)	27.142.000 rals
Estudi i establiment del reg	12.000.000 rals	Subvenció per oficines	400.000 rals
Despeses vàries	2.150.000 rals		
Interessos	6.875.000 rals		
TOTAL	93.132.695 rals	TOTAL	76.042.000 rals

La situació en que es trobava la companyia, amb un dèficit de 17.090.695 rals més els interessos i el cost de la conservació del canal -que no es podia descuidar per al bon funcionament de la infraestructura-, era molt delicada i això els va portar a demanar, altre cop, ajuda financera a l'estat. Les dues primeres lleis d'auxili es van promulgar el 1856 i el 1859 i arribats el 1862 va ser necessària una tercera. La Llei d'auxili de 2 de juliol de 1862 els abonada 20.000.000 rals i la promesa de poder emetre 20.000.000 rals

⁸ Cardenal Gandasegui, D. (1901): "Memòria de la Sociedad Anónima Canal de Urgel. Apuntes Históricas de la misma. Antes, durante i después de la construcción de las obras". Tipografía de la casa provincial de caridad, Bcelona, pàg. 15

més en obligacions. Una solució, segons Cardenal, força minsa i pobra tenint en compte que no salvava en cap moment la desesperant situació de la companyia i no l'ajudava a tirar endavant d'una manera desfogada. Amb paraules de Domingo Cardenal “*¡Siempre la misma pequeñez, la misma falta absoluta de criterio, la mira única de salir del día! ¡Nunca el conocimiento debido del asunto, jamás la normalización del estado de la Compañía!*”⁹

Una situació desesperant s'acabà de rematar amb la sol·licitud de la quarta ajuda estatal, la Llei d'auxili d'11 de juliol de 1866, tant inconcebible i inexplicable com totes les altres, segons comentari de Cardenal (1901) i que va permetre atorgar un altre avançament de 6.000.000 rals a més a més de l'autorització per emetre obligacions hipotecàries (en aquell moment difícils de vendre per la mala propaganda que tenia la companyia) per valor de les quantitats que anés rebent en el moment que les rebés. Això continuava suposant un pedaç que li permetia anar tirant sempre amb l'aigua al coll però no significava ni suposava la salvació definitiva.

Els problemes econòmics en que es trobava immersa la companyia no van ajudar a llimar les asprors que compartien amb els integrants del país regant. Els problemes existents entre els dues societats abans de la construcció del canal es van anar agreujant amb el pas del temps fins arribar a la seva culminació el 1870 amb l'aprovació de la Llei de Canals. Llei esperançadora per a la companyia ja que l'article 16 semblava fet a mida per solucionar els problemes financers i assegurar el futur de l'empresa. L'article estipulava la perpetuïtat de la concessió de l'infraestructura i l'augment de les contribucions fins a completar les 150 pessetes per hectàrea. El 1871 la companyia estava a punt de presentar-se en suspensió de pagaments i la possibilitat de poder adherir-se a la llei els permetria poder sanejar les finances. Quan aparegué el Reglament però, aquest fou més restrictiu i deixava al Canal d'Urgell fora ja que només es dictaminava l'auxili en metàl·lic a aquelles hectàrees on s'establí el reg després del 1870 i en aquella data el canal arribava a gairebé la totalitat de la superfície canal. Es va sol·licitar una revisió però tot i la desestimació per part del govern el mal ja estava fet i el malestar que aquesta acció va provocar en el territori va començar a tenir conseqüències pèssimes per les relacions entre la Sociedad i el país Regant.

Els problemes econòmics eren tant greus que la companyia no va deixar d'insistir i finalment el 10 de novembre de 1882 per Reial Decret obtingueren el reconeixement d'inclusió. Això fou una provocació per al Sindicat de Regs que s'adreçà al país Regant per comunicar-los la decisió presa pel govern i instar-los a defensar el que per llei els havia estat robat, la reversió de la concessió un cop finalitzat el període de 99 anys. Tot Lleia es va bolcar amb els regants i les reaccions dels més intransigents van anar augmentant de to fins a convertir-se en incendiàries i intolerants. Era la renúncia o res. La situació es va fer tant insostenible que la companyia, degut a la renúncia de gran part

⁹ Cardenal Gandasegui, D. (1901): “Memòria de la Sociedad Anónima Canal de Urgel. Apuntes Históricas de la misma. Antes, durante i después de la construcción de las obras”. Tipografía de la casa provincial de caridad, Bcelona, pàg. 15

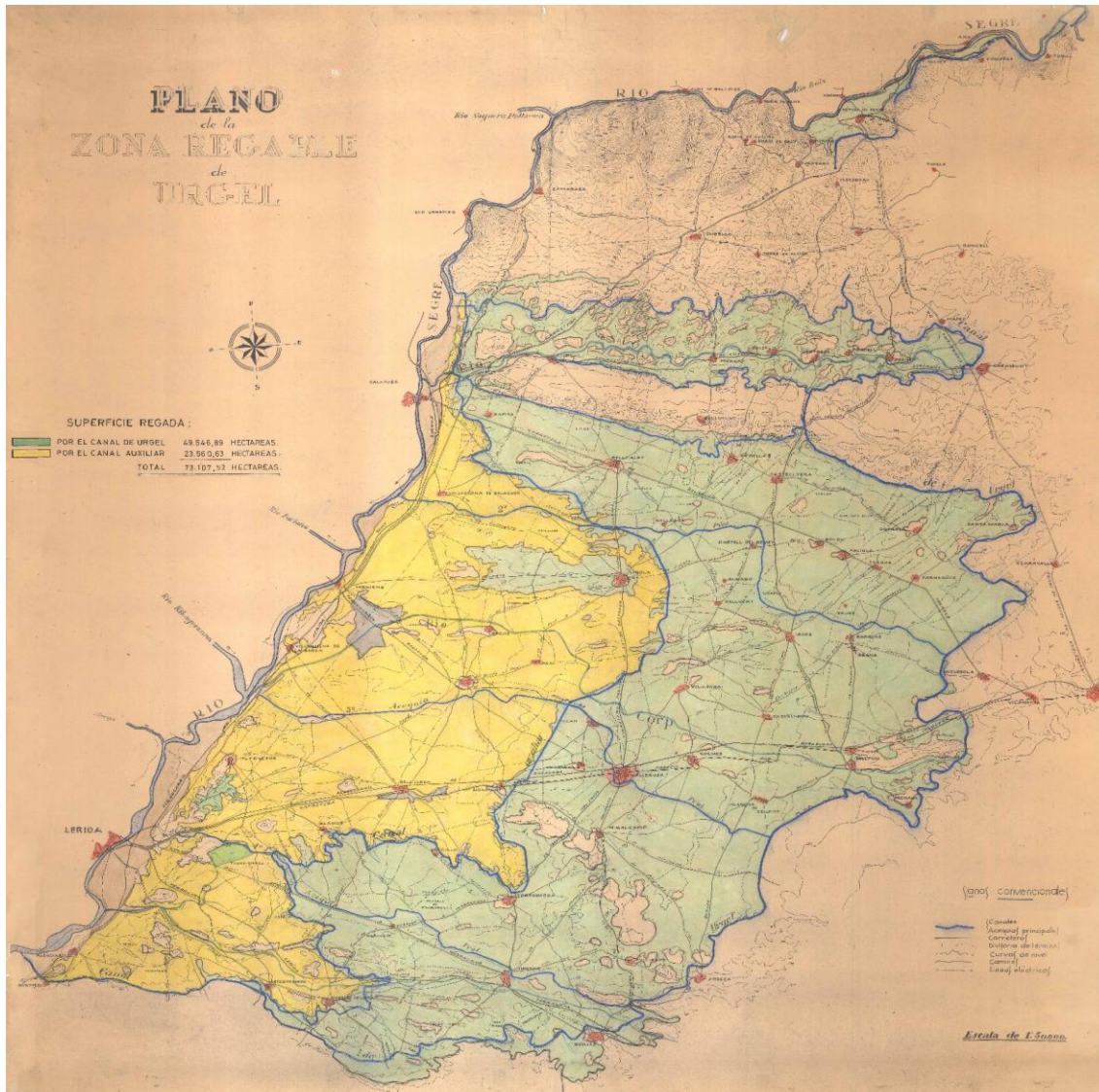
del país Regant de pagar el cànon, va haver de renunciar a la perpetuïtat. A partir d'aquell moment les diferències es van anar llimant però els problemes econòmics van perdurar fins ben entrat el segle XX.

Passats cinquanta anys des de la construcció de l' infraestructura podem dir que el canal no havia donat els resultats que s'esperaven, però aquesta tendència va anar canviant amb una transició gradual que es va dur a terme cap a principis del segle XX. La formació en les tècniques d'irrigació, l'introducció de noves varietats de cultiu, la construcció dels drenatges, la primera guerra mundial, la construcció del Canal auxiliar, entre d'altres, van suposar un punt d'inflexió per a que el territori regat pels Canals d'Urgell passés a ser un territori productiu¹⁰.

¹⁰ Pedrol, M i Porta, J. (2014): "Effects of irrigation canals on the sustainability of the irrigated area. Learning from the past from the canal d'Urgell irrigated area", Congress on industrial & agricultural Canals, Lleida.

3. LES DADES¹¹

L'infraestructura de la que estem parlant travessa cinc comarques de la plana de Lleida, la Noguera, l' Urgell, el Pla d'Urgell, el Segrià i les Garrigues. Abasta una superfície de 90.000 ha de les quals avui en dia se'n reguen 72.000 ha, constituint l'àrea regada artificialment més gran de tota Catalunya.

(Font: Arxiu CGRCU)

¹¹ Informació extreta de la Comunitat General de Regants dels Canals d'Urgell (CGRCU)

XARXA PRINCIPAL	322'68 km
• CANAL PRINCIPAL (1853-1861)	
Cota d'origen	341 m
Llargada	144'20 km
Superfície de reg	46.438 ha
Superfície d'alimentadors	5.061 ha
Superfície d'abastaments	2.924 ha
Aprofitaments hidroelèctrics	993 ha
• CANAL AUXILIAR (1929-1932)	
Cota d'origen	242 m
Llargada	76'60 km
Superfície de reg	18.753 ha
Superfície d'abastaments	289 ha
• 4 SÈQUIES PRINCIPALS (1861-1865)	102'08 km
1a sèquia principal	20'06 km
2a sèquia principal	29'25 km
3a sèquia principal	27'03 km
4a sèquia principal	25'74 km
• ALTRES SÈQUIES PRINCIPALS	82'98 km
Mòdul A Sió	28'65 km
Mòdul H Sió	17'23 km
Mòdul B-3	37'10 km
XARXA SECUNDÀRIA	2.719 km
BOQUERES¹² DE CONNEXIÓ	386
C. P.	188
C. A.	71
1a principal	32
2a principal	25
3a principal	37
4a principal	33
ALIMENTADORS¹³	374'135 km
DRENATGES¹⁴	708'50 km
BASSES DE REGULACIÓ¹⁵	221
POUS DE SUPORT¹⁶	49

¹² Les boqueres són el punt de connexió entre la xarxa principal i la xarxa secundària encarregada de transportar l'aigua fins a les finques.

¹³ Les sèquies que són alimentades per aigües que provenen dels drenatges s'anomenen, popularment, alimentadors. La majoria d'aquestes aigües vivies són aigües que es tornen a aprofitar per aquestes sèquies. Actualment hi ha 97 alimentadors en funcionament i suposen un total de 8.157 ha de superfície regable que representa un 11.8 % de la superfície total.

¹⁴ El manteniment dels drenatges corre a càrrec de la CGRCU. D'aquests n'hi ha de naturals aprofitant el pas dels rius de la plana, el Sió, el Corb, Les Canals i la Femosa) – 117'5 km, els 418 km de drenatges de terra i els 173 km dels drenatges de formigó.

¹⁵ Aquestes basses pertanyen a les coleccivitats i a la CGRCU. L'aigua emmagatzemada suposa un volum de 5'2 hm³.

¹⁶ Aquests pous pertanyen a les col·lectivitats i donen suport a la dotació de reg de cada boquera.

COL·LECTIVITATS	21
ABASTIMENTS	
Municipis	122
Explotacions ramaderes	2.108
Indústries	166

4. EL PATRIMONI

Els Canals d'Urgell poden arribar a ser un paradís per als amants, els tècnics i els estudiosos del patrimoni. I tant podem fer referència al patrimoni material com immaterial.

Com a patrimoni material em refereixo a totes les infraestructures hidràuliques imprescindibles per als regs que s'han conservat perquè s'han utilitzat i es continuen utilitzant per continuar amb la tasca de transportar aigua, als edificis construïts per al desenvolupament de les tasques, primer de construcció i més tard de gestió i manteniment de l' infraestructura.

Però crec que no s'ha de deixar de banda el patrimoni immaterial, tenint en consideració totes les pràctiques, costums i fins hi tot vocabulari que la gent del país regant comencen a interioritzar des del moment de la posada en funcionament dels canals d'Urgell i del qual se'n podria fer un estudi antropològic.

INFRAESTRUCTURES

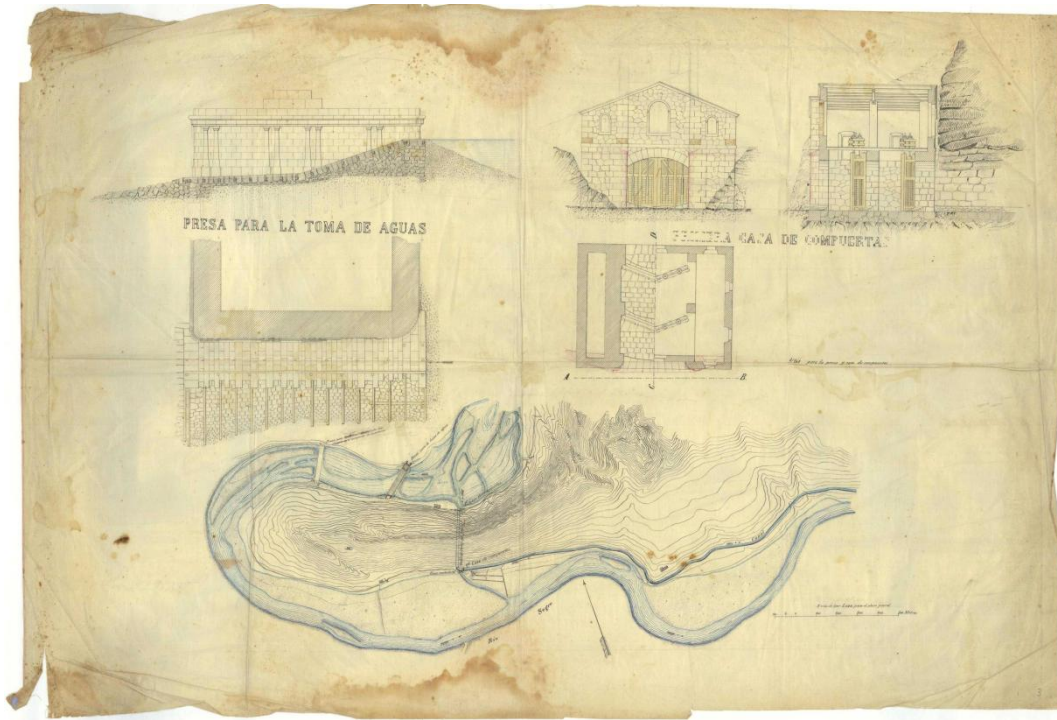
(Font: Arxiu CGRCU)

La primera gran infraestructura que ens trobem al Canal Principal és la mal anomenada Presa de Ponts. En realitat al Tossal, als peus de la Serra de la Llenguadera, ens trobem el recinte on es realitza la captació de l'aigua.

Aquest punt del territori i del canal és l' inici de tot. Aquest conjunt està format per dues cases, una ermita i un assut.

Aquest indret a diferència d'altres indrets importants i estratègics sempre ha estat habitat, fins hi tot a l'actualitat, encara que les noves tecnologies actualment permetin regular aquest punt des de la central a Mollerussa.

La primera casa de comportes vella fou construïda en el mateix moment que es construeix l'assut el 1853. A diferència de l'edificació actual, la casa original era d'una sola planta i estava construïda sobre la captació directa de l'aigua del riu. Aquest edifici va quedar en desús el 1907 quan una riuada va inutilitzar el primer tram del canal. Des d'aquell moment es va treballar per tornar a posar en marxa el canal i es va optar per canviar el lloc des d'on es realitzava la captació de l'aigua al riu.

(Font: Arxiu Comarcal del Pla d'Urgell)

Es va optar per un model en que la captació no fos directa sinó que abans de baixar cap a la plana, l'aigua del riu sedimentés les graves en un bol de amortidor amb dues sortides.

La primera de les sortides són unes comportes, situades sota la mateixa casa i que constitueixen el pk 0 dels Canals d'Urgell. Aquestes comportes són les que regulen la captació i a partir d'aquest punt les aigües comencen el viatge cap a les terres de la plana.

I una segona sortida, a l'altre extrem del bol, que assegura que l'aigua que sobra de la concessió atorgada pugui tornar una altra vegada al Segre.

(Font: Arxiu CGRCU)

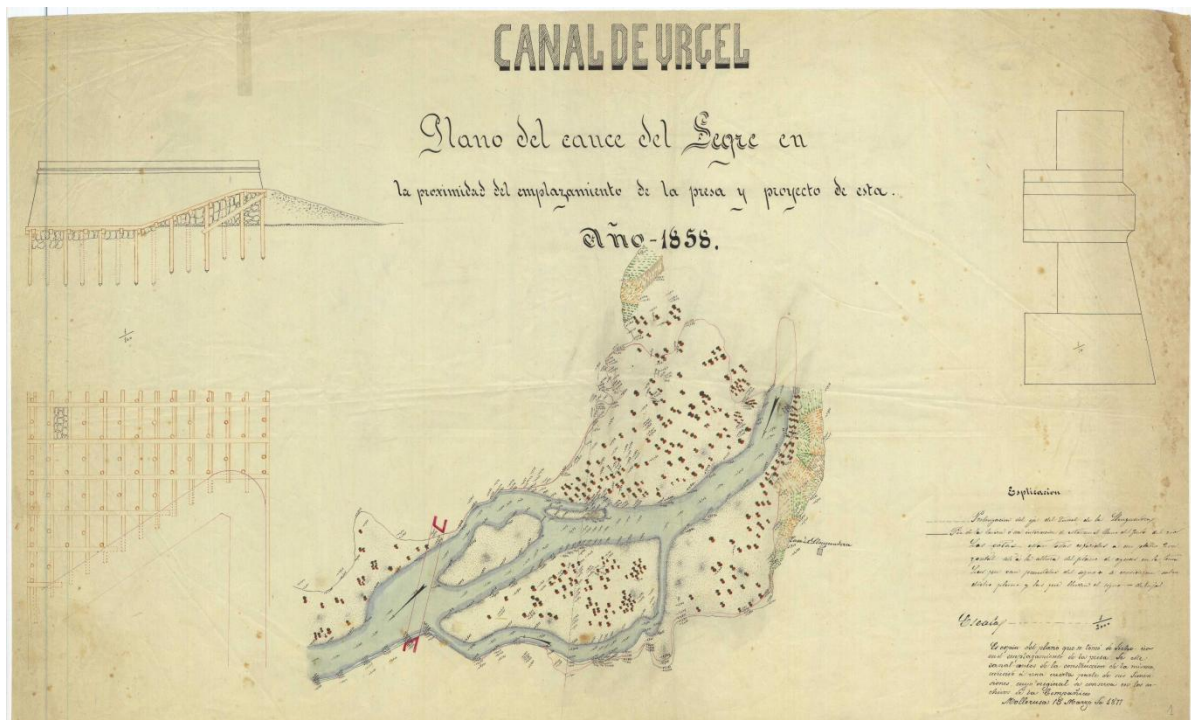
Fou entre 1907, després de la gran riuada, i el 1913 quan es va construir i posar en funcionament l'infraestructura que avui en dia encara s'utilitza. En aquells anys es va construir l'assut i la nova casa de comportes. La primera va quedar en desús però no va quedar deshabitada. En aquella casa hi continuava vivint la família que sempre hi havia habitat i la seva tasca va ser la de fer el manteniment del recinte. Un familiar dels habitants de la casa vella va passar a habitar la nova casa i s'ocupà de fer el seguiment de la captació. Avui en dia la casa vella i la primera captació ha estat restaurada per la CGRCU però no està habitada, en canvi a la nova casa hi continua vivint el canaler i la

seva família, essent el responsable del manteniment del recinte i de tota la infraestructura que regula la captació del Segre.

(Font: Arxiu CGRCU)

La captació del riu es fa a través d'un assut de 172.1 metres de llargada i de 4.80 m d'alçada. 300 metres riu avall des de la captació hi trobem la contrapesa. Aquesta també té forma de bol amortidor ja que la seva tasca és esmorteir l'empenta de l'aigua i reduir-ne l'impacte.

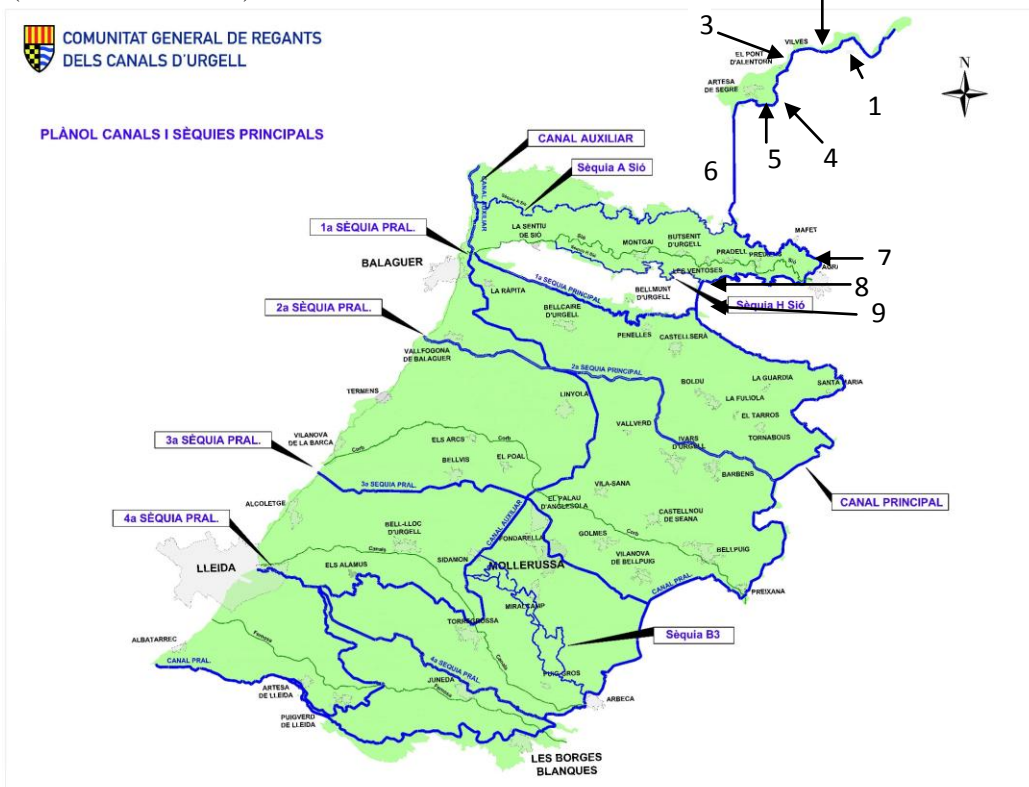
(Font: Arxiu Comarcal del Pla d'Urgell)

Un cop feta la captació l'aigua marxa en direcció contrària a la del riu en direcció al pla. Darrera la 1a casa de comportes vella ens trobem la serra de la Llenguadera. Allí hi trobem el primer túnel, el de la Llenguadera, de 282.90 m, que estalvia un recorregut de 5 km fins a trobar la segona casa de comportes a la mateixa sortida. Aquesta casa està deshabitada des dels anys 80 i des del 2001 ha deixat de ser funcional. L'objectiu d'aquesta edificació era la de regular que el cabal d'aigua entrant al canal fos el que marcava la concessió i sobretot que no sobrepassés la capacitat de transport. Si això passava, l'aigua sobrant es retornava al Segre a través de les comportes de descàrrega.

Als primers quilòmetres de canal principal és normal anar trobant comportes de descàrrega ben a prop unes de les altres ja que formaven part de les mesures de seguretat.

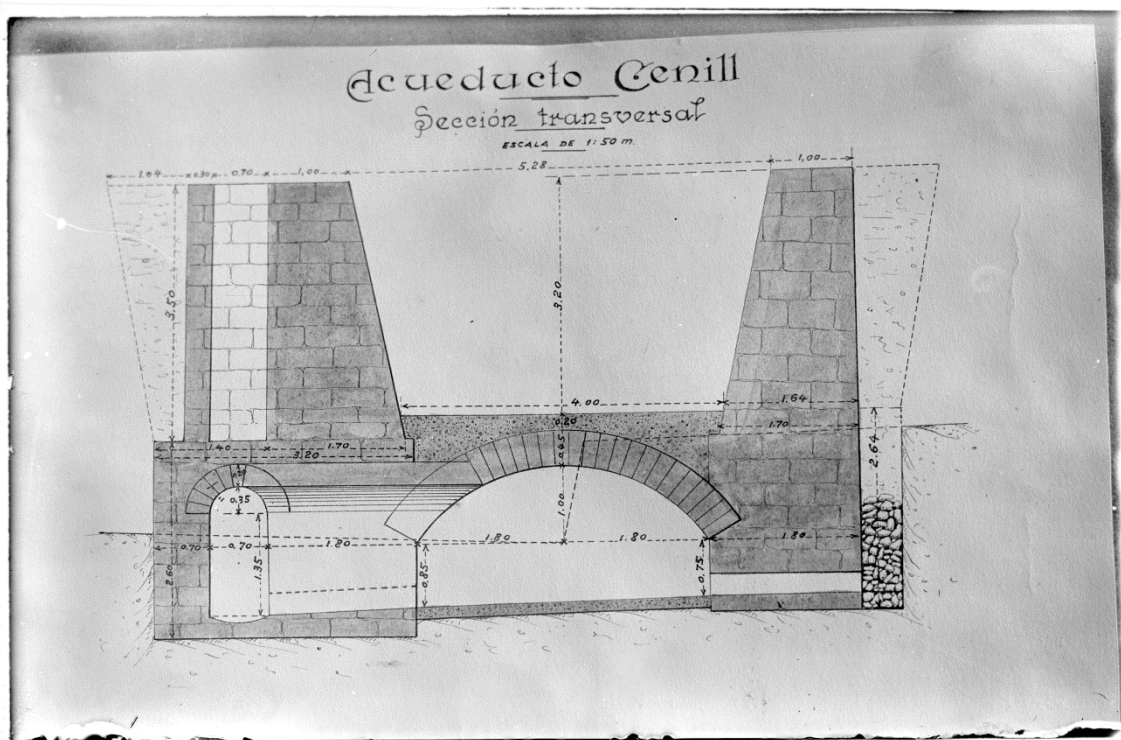
Fins a trobar l'obra més coneguda del canal, el túnel de Montclar, ens trobem amb d'altres infraestructures de dimensions més petites, dissenyades i construïdes un cop finalitzada l'obra principal però que van ser necessàries per a que el canal pogués funcionar amb certa normalitat a partir del 1865.

(Font: Arxiu CGRCU)

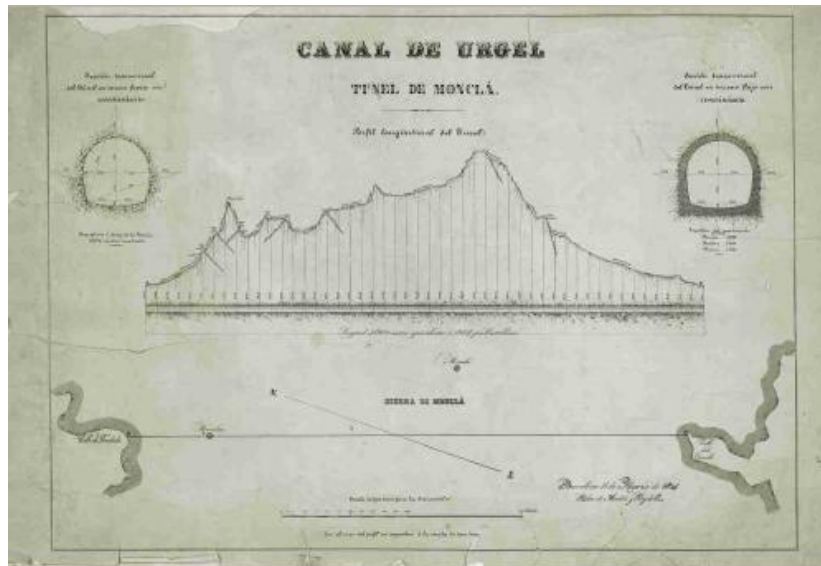
1. Primer túnel de la Peixera. Situat al pk 5.08 del Canal Principal. Fou constuït el 1925 i té una llargada de 206 m.
2. Segon túnel de la Peixera. Situat al pk 5.290 del CP i construït el 1910 amb una llargada de 81.5 m.

3. El túnel de la Guixera o també anomenat de Calibén el trobem al pk 11.00. Té una llargada de 304 metres i fou construït per solucionar part dels problemes amb els guixos i fou construït en el moment de la construcció del Canal Principal.
4. El túnel de Sant Jordi el trobem al pk 12.00 del CP. Fou construït el 1871 i té una llargada de 280 metres.
5. L'Aqüeducte del Senill està situat al pk 13 del CP i fou construït entre 1905 i 1906. Té una llargada de 576 metres. Aquesta obra és una estructura de pedra amb tres cossos, el caixer per on circula l'aigua del canal que discorre a l'aire i dos passos inferiors construïts amb volta. El primer pas serveix per a realitzar les inspeccions i el segon pas per a drenar.

(Font: Arxiu CGRCU)

6. Arribats al pk 17 ens endinsem dins de la serra de Montclar. A partir d'aquell punt i fins el pk 22 el Canal Principal desapareix sota la serra. Es tracta dels 4.917 km del túnel de Montclar, totalment rectes i que configura una de les infraestructures hidràuliques més importants a l'Europa de finals del segle XIX i fins hi tot a mitjans del segle XX.

(Font: Arxiu CGRCU)

En el moment de la construcció de les infraestructures de la part alta del canal es reconeix la participació de presos i per tant era necessària la construcció dels presidis on estar reclosos ens els moments que no treballaven. De fet hi ha dues edificacions al territori canal que ens ho recorden. Les dues estan en molt mal estat i per si soles, sense la participació dels informants de la zona, es quasi bé impossible de reconèixer per a que servien. Una d'elles és el presidi de Montclar. Situat dalt de la serra prop de les boques d'entrada i sortida del túnel, i l'altra és l'edifici en runes que trobem d'alt de la trinxera de la caserna a punt de començar el terraplè de Castellserà.

7. Cinc quilòmetres en línia recta per sota la serra de Montclar en direcció a Agramunt sortim de sota terra i continuem atansant-nos cap a la plana. A Agramunt el canal ha de travessar la vall del riu Sió i ho fa amb un aqüeducte al pk 35 del CP. El primer ja no existeix. Només se'n conserva algun dibuix i les explicacions de l'obra fetes per Domingo Cardenal.

(Font: Ressenya de l'obra dels Canal de Urgel)

Estava fet de pedra picada, maons. Tenia set arcs de sis metres de llum rebaixats al mig. Els arcs estaven sostinguts per sis pilars i per dos estreps amb una alçada, sobre cimentació, de 1.80 metres. La rubinada de Santa Tecla de 1874 se'l va emportar i només van quedar plantats els dos estreps.

El 1875 fou la Maquinista Terrestre i Marítima de Barcelona i sota les ordres de Josep Maria Cornet i Mas que s'erigeix el nou aqüeducte de ferro reblonat i que passà a

anomenar-se popularment com el pont de ferro d'Agramunt. Era una estructura metàl·lica dividida en dues caixes. El pont - biga estava suportat per dues piles metàl·liques intermitges i dels antics estreps de pedra que la riuada de l'any anterior no va endur-se.

El 2015 s'hi van fer unes modificacions per poder augmentar la capacitat de transport del canal en aquest punt que era considerat un coll d'ampolla. Les actuacions que han dut a terme la CGRCU han intentat respectar al màxim l'essència d'aquella infraestructura, considerada una obra d'art del ferro de la segona meitat del segle XIX.

(Font: Arxiu CGRCU)

(Font: Arxiu CGRCU)

8. Més avall al pk 46 i per travessar la Serra d'Almenara trobem la trinxera de la Caserna, una construcció dissenyada per poder salvar el desnivell de la mateixa serra, amb una llargada de 1600 metres i una profunditat màxima de 23 metres.

9. I justament després del terraplè i tocant la plana més profunda ja trobem el terraplè de Castellserà, de 515 metres de llargada i amb una profunditat màxima de 25 metres.

És a partir d'aquest on comencen les sèquies de distribució, les anomenades sèquies principals i al mateix terraplè hi trobem la primera.

A partir d'aquest punt les infraestructures hidràuliques que ens anem trobant potser no tenen l'esplendorositat constructiva de les que he anat descrivint anteriorment però sentimentalment són tant o més importants per la gent que és del territori. Les generacions dels nostres repadrins les consideraven úniques per haver viscut la seva construcció i posada en funcionament i la generació dels nostres padrins i pares per ser un moble més de casa seva. Amb aquesta expressió el que vull dir és que formen part del nostre paisatge i no es concep el territori sense aquestes infraestructures per a ells ja habituals.

Salts, aqüeductes, sifons, boqueres, caselles i banquetes són part del seu paisatge i del seu món i per tant patrimoni, una paraula de sobres coneguda per la gent d'aquesta terra. Per aquesta gent tot el que signifiqui patrimoni és important i per tant, el canal i les seves infraestructures per ells són importants.

En trobem arreu però no per haver-n'hi moltes perden la seva singularitat i per tant importància.

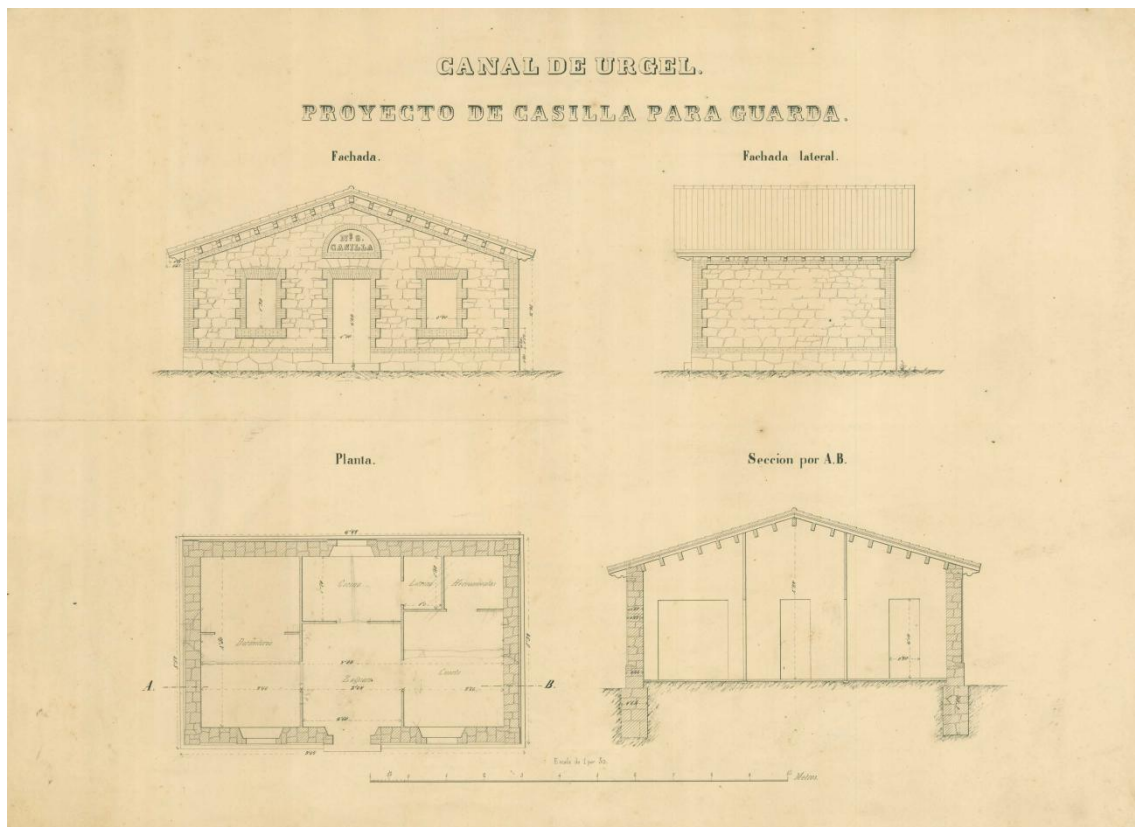
Forma part d'aquest inventari del patrimoni les finques, els trossos que diem al pla la gent de pagès. Tot i que moltes de les finques del pla, la gran majoria encara, són de dimensions reduïdes ja que en temps de la construcció del canal no es va realitzar la concentració parcel·l·lària i aquesta s'està duent a terme a l'actualitat de forma natural, existeixen grans propietats, la història de les quals, les ha impulsat al capdamunt de la llista de patrimoni de la nostra terra, tant a nivell de patrimoni material per les seves edificacions com de patrimoni immaterial per les històries que si han viscut. Estaríem parlant de finques i propietats com el Castell del Remei, propietat de la família Girona fins als anys 80 del segle XX o Tarassó, la primera finca que es va regar el 26 de març de 1862.

(Font: Arxiu CGRCU)

Un altre element importantíssim, les caselles o casilles. Des dels anys 60 van anar tancant i més tard tapiant les seves portes, perdent-se així una manera molt singular de viure el canal. Aquestes edificacions es troben situades a peu de canal. Eren els habitatges habituals dels canalers que feien el manteniment de la infraestructura. Als pobles on encara s'estila parlar de la gent dient el renom de la casa encara sentim a parlar de Cal Canaler o Cal Casillaire i no cal anar massa temps enrere per esbrinar in és l'origen d'aquest renom.

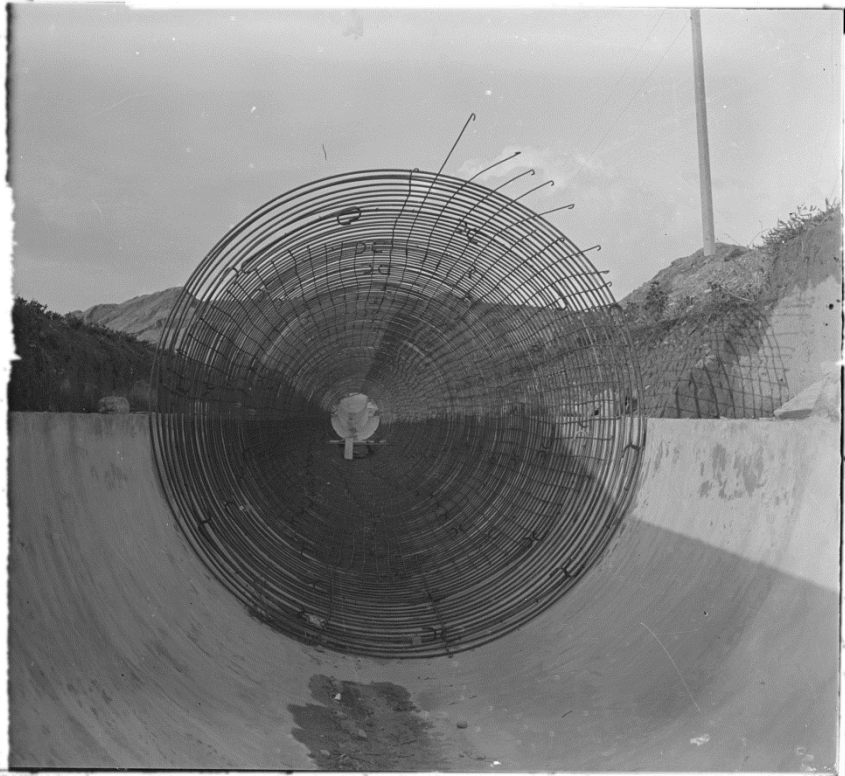
L'estat en que es troben aquestes edificacions, tan peculiars del canal, és molt variada. Actualment són propietat de la CGRCU qui en té cura. N'hi ha d'habitades i també n'hi ha de rehabilitades per utilitzar-les pel dia a dia de les tasques de manteniment del canal.

Plànol del projecte de les caselles del canal. (Font: ACPU)

Ja des dels inicis de la posada en funcionament del canal principal el 1865, Domingo Cardenal és conscient que, tot i la concessió atorgada el 1853 per part de l'Estat Espanyol, el riu Segre no portaria aigua suficient per poder abastir la totalitat del territori que abastava el Canal Principal. Fou en aquell moment en que estudia la possibilitat de projectar un altre canal que donés suport a la manca de recurs de la que possiblement patiria en un futur proper el territori. El projecte quedà en esberrany ja que la manca de pressupost va impossibilitar la seva construcció. Aquesta fou possible el 1929 amb una injecció de capital provinent del país regant. La construcció del Canal Auxiliar va suposar un alleujament per les dues bandes, pels regants de la zona oest, els més maltractats per la manca d'aigua, perquè els assegurava les collites i per la Sociedad Anónima perquè s'estalviava les protestes i manifestacions reiterades per la

manca de subministre. La construcció d'aquesta nova infraestructura també ens deixa patrimoni. Patrimoni natural amb l'embassament de Sant Llorenç de Montgai, patrimoni industrial amb la construcció de la presa i la captació de l'Auxiliar i també patrimoni immaterial en les històries de les famílies que hi van viure i treballar. És el cas del sifó del Sió, una casella que regulava el pas del canal auxiliar pel riu Sió a la zona de la Sentiu de Sió. Una casella construïda per un avantpassat de la família que ara encara l'habita i que encara treballa pel canal. Una casella plena de records i vivències, en forma de fotografies i també conversa.

(Font: Arxiu CGRCU)

Una altra edificació de la que no ens podem oblidar és la Casa Canal de Mollerussa. De cases canal n'hi havia a molts pobles del canal, eren els magatzems que la Sociedad Canal de Urgel llogava per emmagatzemar el pagament del canal i que més tard es centralitzaria als magatzems de Mollerussa. D'aquelles altres cases canal en tenen record la gent més grans dels pobles i en queda constància a tota la documentació que va generar la Sociedad Anónima Canal de Urgel i que està guardada i custodiada per l'Arxiu Comarcal del Pla d'Urgell. Anteriorment aquest arxiu estava guardat a les dependències de la Casa Canal.

El 1963 va caducar la concessió d'aprofitament dels Canals d'Urgell i per tant, totes les infraestructures imprescindibles per a dur a terme el reg es traspassen directament a l'Estat. Un any més tard, el 24 de desembre de 1964 es constitueix la CGRCU i per tant amb aquesta nova reformulació pot accedir a sol·licitar reversió de la concessió que li fou atorgada el 17 de novembre de 1965. Però la casa canal no era imprescindible per al reg i per tant la van haver de comprar. Aquesta compra la van realitzar el 1968. Des de sempre els representants de la CGRCU havien tingut ganes d'explicar la història del

Canal i no fou fins el 2001 que gràcies a l'ajuda de les administracions públiques locals, comarcals i de la generalitat conformen un consorci per poder fer realitat l'ECCU.

L'any 2003 s'inaugurà a la planta baixa de la Casa Canal l'espai que explica tota la història de construcció i superació que ha suposat el canal d'Urgell. Es una altra manera de preservar la memòria de la història del territori i del mateix canal.

Un centre d'interpretació obert al públic amb dos espais ben diferenciats. L'Espai Permanent on, a través d'una escenografia molt acurada, s'explica l'abans, el duran i el després de la construcció del canal, i un parell de sales d'exposicions. La sala gran dedicada a parlar de la gent, això és Sociedad Anónima, país Regant, treballadors del canal, regants i usuaris. I la sala petita on les exposicions són temporals i s'invita als artistes a exposar-hi el seu punt de vista sobre el territori canal.

El segle XXI ha portat altres canvis per al canal, no només a nivell d'infraestructures sinó també de mentalitats. S'han produït cinc esdeveniments fonamentals que participen de la gestió present i futura de la infraestructura i per tant també del territori. Aquests són la nova Directiva Marc de l'Aigua de la Unió Europea (Directiva 2000/60/CE del Parlament Europeu i del Consell, de 23 d'octubre de 2000), la posada en funcionament de l'embassament de Rialb, la modificació del model presidencial de la CGRCU, el Canal Segarra Garrigues i la necessitat de modernització, dels protocols i de les fórmules de reg¹⁷.

Els Canals d'Urgell han sigut i són part del territori i han de canviar i evolucionar al ritme que marca la societat per al benefici de la pròpia societat.

¹⁷ DD.AA (2012): "El tresor dels Canals d'Urgell", Pagès Editors, Lleida, pàg. 253,254

BIBLIOGRAFIA

Cardenal Gandasegui, D. (1901): “Memoria de la Sociedad Anónima Canal de Urgel. Apuntes Históricos de la misma. Antes durante y después de la construcción de las obras”, Tipografía de la casa provincial de Caridad, Barcelona.

DD.AA (2012): “El tesoro dels Canals d’Urgell”, Pagès Editors, Lleida.

Martí, MA i Junqueras, O (2004): “Manel Girona, el Banc de Barcelona i els Canals d’Urgell”, Pagès Editors, Lleida.

Mateu, J. (2000): “L’enginyer Domingo Cardenal (1825 – 1901) Entre la pagesia de Ponent i la burgesia de Barcelona”, Pagès Editors, Lleida.

Pedrol, M i Porta, J. (2014): “Effects of irrigation canals on the sustainability of the irrigated area. Learning from the past from the canal d’Urgell irrigated area”, Congress on industrial & agricultural Canals, Lleida.

Ramon Muñoz, J.M. (2004): “L’agricultura de regadiu a la Catalunya contemporània: els canals d’Urgell 1860 – 1960”, Universitat Pompeu Fabra, Barcelona.

Roca Cabedo, P. (1910): “El problema de los riegos en el Canal de Urgel”, Imprenta de Pedro Ortega, Barcelona.

Vila, J (1991): “Els Canals d’Urgell i la seva història”, Diputació de Lleida, Lleida.